

© Видавець Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова НАН України, 28.04.2026
Це – препринт відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Автор підтверджує, що даний препринт відповідає всім вимогам Договору приєднання
https://arxiv.nas.gov.ua/public/accesion_agreement.html

Концептуальні засади дослідження термохімічних процесів як передумови термодинамічних аварій у вугільних шахтах

Агаєв Руслан^[0000-0002-3895-2205], Зберовський Василь^[0000-0003-3275-1864],
Дудля Катерина^[0000-0001-9160-0455]

Інститут геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України, вулиця Сімферопольська, 2А, Дніпро,
49005, Україна

igtmdep16@gmail.com

Анотація. В роботі розглядається проблема забезпечення безпеки вуглевидобутку в складних геомеханічних умовах, що супроводжується високими ризиками самозаймання вугілля та вибухів газу. Доведено неефективність традиційного фрагментарного підходу, який відокремлює пожежну та вибухову небезпеки. Обґрунтовано новітню концепцію «термодинамічної аварії», яка об'єднує ендегенні пожежі та газопилові вибухи в єдину систему еволюційних термохімічних перетворень. Запропонована модель розглядає аварійні ситуації як різні стадії втрати термодинамічної стабільності вуглепородного середовища через неконтрольовану інтенсифікацію екзотермічних реакцій. Такий інтегрований підхід зміщує фокус контролю з окремих ізольованих показників на оцінку загального термодинамічного стану масиву. Впровадження цієї концепції створює методологічне підґрунтя для розробки передових систем моніторингу та адаптивного керування безпекою гірничих робіт, що дозволить виявляти загрози на етапі їх прихованого розвитку.

Ключові слова: термодинамічна аварія, вуглевидобуток, ендегенна пожежа, вибух газу та пилу, термохімічні процеси.

1 Вступ

Сучасний етап розвитку вуглевидобутку характеризується поглибленням гірничих робіт та підвищенням концентрації енергоємних процесів у складних геомеханічних умовах. Особливу загрозу становить формування зон небезпеки проявів самозаймання і газових вибухів, зокрема у виробленому просторі (рис. 1), що суттєво підвищує ризик виникнення аварій техногенного та природно-техногенного характеру [1, 2].

У нинішніх реаліях саме аварії, пов'язані з термохімічними перетвореннями вуглецевмісної речовини, залишаються одними з найбільш небезпечних за масштабами наслідків, складністю ліквідації та рівнем загрози для життя персоналу. Аналіз причин виникнення ендегенних пожеж, вибухів метану та вугільного пилу свідчить про системну

методологічну проблему: традиційний підхід розглядає ці явища як відокремлені види аварій.

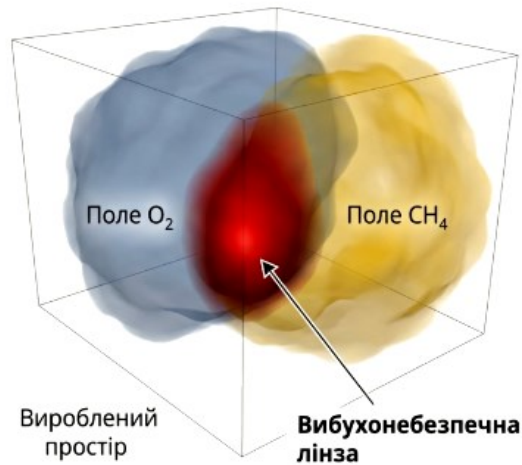

РИС. 1. Формування зон небезпеки проявів самозаймання і газових вибухів

Наукові та нормативні джерела здебільшого зосереджуються на окремих аспектах небезпеки — газовому, пожежному або вибуховому — ігноруючи їх внутрішній фізико-хімічний зв'язок. Такий підхід призводить до формування фрагментарних моделей, які обмежують можливості прогнозування та ускладнюють розробку ефективних превентивних заходів.

2 Основна частина

Результати багаторічних досліджень та аналіз аварійної практики вказують на спільну природу більшості зазначених небезпечних явищ. В їх основі лежать термохімічні процеси, що розвиваються у вуглепородному середовищі в умовах порушення теплообміну, масообміну та газодинамічної рівноваги. Саме ці процеси визначають накопичення внутрішньої енергії системи, зміну її термодинамічного стану та подальшу реалізацію аварійного сценарію.

Методологічною основою для комплексного вирішення проблеми є інтегрований підхід, який дозволяє розглядати аварію як безперервний еволюційний процес. У межах цього підходу простежується чіткий причинно-наслідковий ланцюг перетворень речовини (рис. 2) [3]:

- активація мікрорівня: трансформація стабільних радикалів у вільні радикали та розрив високореактивних зв'язків;
- окиснення: взаємодія з киснем, що призводить до самонагрівання вугілля;
- газоутворення: виділення продуктів окиснення та інтенсивний піроліз;
- критична фаза: формування умов для полум'яного горіння та вибуху.

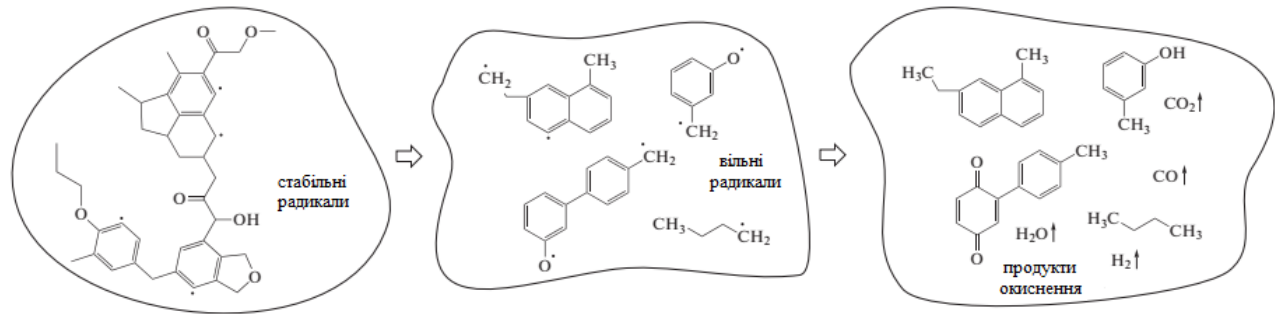

РИС. 2 Ланцюг перетворення речовини

Такий ланцюг не є сукупністю випадкових подій, а виступає закономірною зміною параметрів термодинамічної системи. Зростання температури, підвищення концентрації реакційноздатних газів та локальні зміни структури порового простору створюють умови для прискорення хімічних реакцій і втрати термодинамічної стабільності. Аварія, у цьому контексті, постає як результат тривалого прихованого розвитку процесів, що формують передумови термодинамічної катастрофи.

Для подолання недоліків фрагментарного підходу виникає об'єктивна необхідність введення уніфікованої наукової категорії. У даній роботі обґрунтовується концепція «термодинамічної аварії» як узагальненої моделі аварійних процесів у вугільних шахтах (рис. 3).

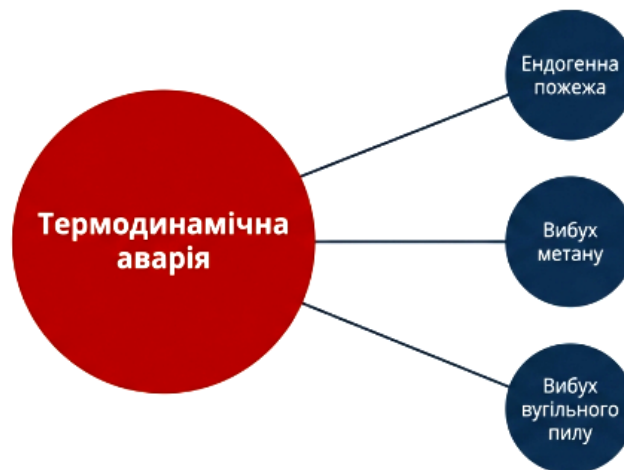

РИС. 3. Концепція «термодинамічної аварії»

Згідно з цією концепцією, ендогенні пожежі та вибухи (метану чи пилу) розглядаються не як незалежні події, а як послідовні форми реалізації єдиного механізму термохімічного процесу. Термодинамічна аварія трактується як стан гірничої системи, за якого інтенсивність внутрішніх екзотермічних реакцій перевищує можливості системи до саморегуляції. Це призводить до неконтрольованого зростання температури та концентрації горючих газів, що завершується реалізацією аварійного сценарію (рис.4).

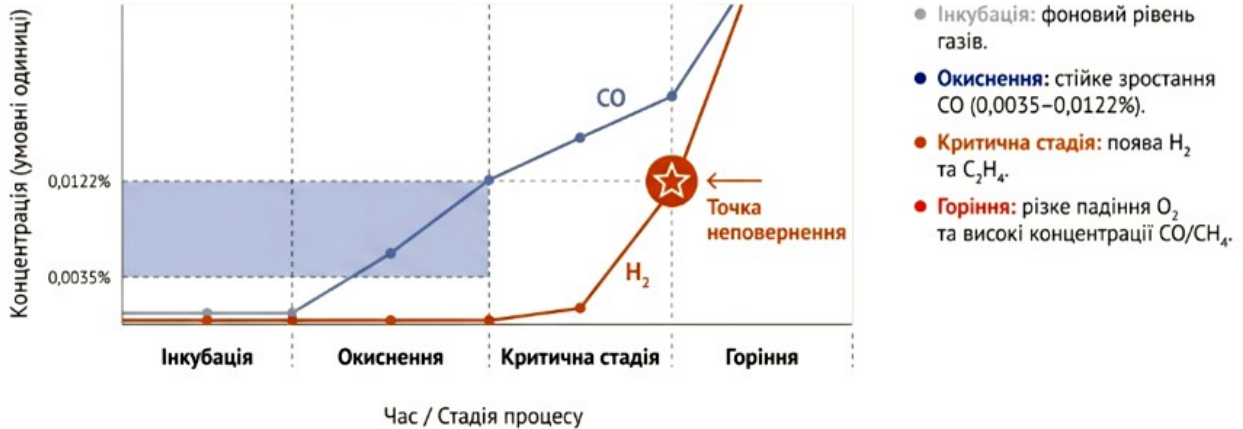

РИС. 4. Динаміка індикаторних газів

3 Висновки

Впровадження концепції термодинамічної аварії створює нову методологічну основу для розробки інтегрованих систем моніторингу та адаптивного керування безпекою гірничих робіт. Головна перевага полягає у зміщенні фокусу контролю:

- замість спостереження за окремими розрізненими показниками (температура, газовий склад, запиленість), система орієнтується на оцінку загального термодинамічного стану вуглепородного середовища;
- забезпечується можливість раннього виявлення умов формування аварійних сценаріїв ще на стадії прихованого протікання термохімічних реакцій.

Доведено, що традиційний роздільний аналіз пожежної та вибухової небезпеки є недостатньо ефективним, оскільки ігнорує спільну термохімічну природу цих явищ.

Обґрунтовано концепцію «термодинамічної аварії», яка об'єднує ендегенні пожежі та вибухи в єдину систему, розглядаючи їх як різні стадії втрати термодинамічної стійкості гірничого середовища.

Перехід до системної концепції дозволяє суттєво розширити наукове розуміння механізмів виникнення аварій та створює науково-технічне підґрунтя для підвищення ефективності заходів із запобігання аваріям в умовах зростаючих техногенних ризиків.

Список посилань

1. Мінпаливенерго України. (2004). Правила пожежної безпеки для підприємств вугільної промисловості України.
2. Zou, J., Zhang, R., Zhou, F., [та ін.]. (2023). Hazardous area reconstruction and law analysis of coal spontaneous combustion and gas coupling disasters in goaf based on DEM-CFD. ACS Omega, 8(3), 2685–2697. <https://doi.org/10.1021/acsomega.2c06103>
3. Преображенський, П. Б., Яковлева, Т. П., & Кіреєв, О. О. (1998). До питання про самозаймання вугілля. Проблеми пожежної безпеки, (4), 127–130.